

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЮДИЦІЇ ТА ПРЕЮДИЦІЙНОСТІ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Молодико К. Ю.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті розглядаються поняття «преюдиція», «преюдиційність» («преюдиціальність»), «преюдиційна сила судових рішень», а також їх відмежування від суміжних понять. Особливу увагу приділяється взаємним зв'язкам і впливу цивільного та конституційного процесів в аспекті досліджуваного предмета.

Ключові слова: преюдиція, «преюдиційність» / «преюдиціальність», преюдиційна сила судового рішення, прецедент, цивільне судочинство, конституційне судочинство.

Немає сумнівів, що при вирішенні спору кращою для сторін є ситуація, коли вони можуть вирішити всі суперечки по суті в одному судовому процесі. Дроблення процесу на окремі процеси завжди пов'язано з незручностями, принаймні збільшенням часу для розв'язання конфліктної ситуації. Таке дроблення не є чимось новітнім. Ще у давньоримському праві існував інститут *exceptio praejudicialis*, який полягав у тому, що особа вимагала, щоб питання про більш важливі правовідносини, від якого залежить справа, було вирішено відокремлено, раніше пов'язаної з ним справи. Це є необхідним для того, щоб суддя не вирішував «попутно» більш важливе юридичне питання, адже таке рішення могло в подальшому вплинути на вирішення інших питань, що зачіпають інтереси сторін [1, с.15].

Оскільки судовий процес у Російській імперії поділявся на цивільний та кримінальний, теоретики того часу приділяли істотну увагу питанню про можливість застосування висновків суду, зроблених щодо однієї справи, при розгляді судом іншої судової справи: як у межах одного виду судового процесу (тобто висновків кримінального суду в іншій кримінальній справі; висновків цивільного суду в іншій цивільній справі), так і «перехресного застосування», тобто застосування висновків кримінального суду при розгляді іншої цивільної справи та навпаки. Так, відомий теоретик І. О. Фойницький, аналізуючи інститут преюдиції, зазначає: «Міцність судового рішення, що набуло законної сили, є одним з ґрунтовних вимог юридичного ладу. Погляд, висловлений судом, має користуватися належним авторитетом, і, без сумніву, суди й самі мають подавати приклад поваги до законної сили судових рішень, тому що їх непостійність, свавілля та суперечності створювали б справжню ганьбу для судового відомства» [2, с.110].

Інший теоретик процесуального права ХІХ ст. І. Щегловітов вважав, що «намагання» уникнути суперечності в діяльності судових установлень, а також небажання надати суду розгляд питань, що виходять за межі його формальної компетенції, якби вони перебували у відношеннях причини та наслідку, слугували приводом до встановлення на початку цього сторіччя особливого інституту предсудимості, зачатки якого існували й раніше. Сутність цього способу узгодження діяльності кримінального та цивільного суду полягає в тому, що дослідження справи, якщо остання складається з окремих питань, за своїм змістом не підвідомчих судові, який має їх розв'язати, роздробляється між окре-

мими судами з тим, щоб їх рішення були обов'язковими для інших органів правосуддя» [3, с. 69].

Разом із тим, вважаємо недоцільним заглиблюватися у нашій статті в специфіку преюдиції у кримінальному процесі, адже вона потребує окремого наукового дослідження. Як зазначає професор Л. Головка, питання полягає в гарантіях: кожен процес має свою мету і в залежності від неї містить набір певних гарантій. Кримінальний процес, де йдеться про винуватість-невинуватість, про можливість позбавлення людини волі, на відміну від цивільного та арбітражного, надає максимальне число гарантій як: обвинувачення зобов'язане доводити винність підсудного, останній має свої права на захист та презумпцію невинуватості, потерпілий має свої права тощо. З цих причин завжди вважалося, що встановлення обов'язкових для кримінального суду фактів через інші процеси – це обхід самих гарантій, адже ані арбітражному процесу, ані цивільному такі гарантії не потрібні, у них інші завдання. І коли йдеться про те, що, наприклад, рішення цивільного суду не має значення для кримінальної справи, то це означає не те, що суддя з кримінальної справи має ставитись до нього байдуже, а лише те, що воно має для нього значення рядового доказу. Тобто, використовувати для доведення рішення цивільного чи арбітражного суду, проте преюдиційно встановлювати через інші процеси і в обхід гарантій факти, що мають кримінально-правове значення, не можна... Треба пам'ятати, що в англосаксів взагалі немає жодної преюдиції, а континентальна система завжди виходила з принципу автономії кримінального процесу. Сенс останньої в тому, що оскільки процеси (наприклад, арбітражний чи кримінальний) переслідують автономні цілі, то, відповідно, жодні рішення «міжгалузевих» судів не можуть мати преюдиційного значення. Якщо ми, виходячи зі зворотного, начебто переслідуюмо однакові цілі в різних процесах, то маємо забезпечити аналогічну кількість гарантій. Отже, ми мусимо в арбітражному процесі забезпечити право на захист, тобто додатково навантажити арбітражний процес. Чи потрібно це? Незрозуміло [4].

Хочеться звернути увагу в даному аспекті на резонансну справу американського спортсмена О. Дж. Сімсона, який був виправданий журі присяжних у США за звинуваченням у вчиненні навмисного вбивства двох осіб. Згодом інші присяжні вже в цивільному процесі, за відсутності преюдиційної дії судового рішення у

кримінальній справі (цивільний процес здійснювався повністю «з нуля»), стягнули з нього багатомільйонну компенсацію за позбавлення життя тих саме осіб на користь їхніх родичів [5].

Попри існування різних доктринальних поглядів на преюдиційність судових рішень, які аналізуються нами в цьому дослідженні, остаточно залишається не зрозумілим, як судові рішення з одних справ можна застосовувати в інших судових процесах? Це перешкоджає чіткому визначенню наслідків того чи іншого судового рішення. Встановлення цих наслідків і є метою нашого дослідження.

Передусім, ми виходимо з того, що основними цілями преюдиції є уникнення протиріч у діяльності судових органів та забезпечення найкваліфікованішого розгляду питання компетентним органом. Зокрема, призначення преюдиції перебуває у сфері чіткості та визначеності в реалізації рішень, що набули законної сили, вона забезпечує неспростовність, виключність та виконуваність рішення. Щодо загальнотеоретичного розуміння преюдиції судового рішення у доктрині були висловлені різні точки зору, які свого часу дуже вдало узагальнила У. Юсубова. Преюдиція згідно з її узагальненням [1, с. 54] розумілась різними вченими, як:

- а) самостійна властивість законної сили судового рішення (В. Н. Бабаєв, В. М. Семенов, Н. Б. Зейдер, М. Г. Андюков, К. С. Юдельсон);
- б) окремих випадок виявлення законної сили судового рішення (Л. Г. Шустер, В. Я. Дорохов);
- в) прояв винятковості судового рішення (Я. Л. Штудин, М. А. Гурвич);
- г) те ж саме, що й винятковість судового рішення (Ф. Н. Фаткуллін);
- д) вияв загальнообов'язковості судового рішення (Г. Резник);
- е) наслідок неспростовності, винятковості та обов'язковості судового рішення (Н. А. Чечина).

Узагальнюючи теоретичні підходи до поняття «преюдиції», А. В. Карданец зазначає, що більшість правознавців визначають дію преюдиції через презумпцію істинності правозастосовного органу, через процес гарантії достовірності, достатності, належності, винятковості, виконуваності, неспростовності, законності, доцільності та обґрунтованості його рішень. Цей теоретик, на нашу думку, достатньо вдало визначив преюдицію як прийом юридичної техніки, який є правилом доказування про те, що рішення правозастосовного органу, яке набуло законної сили, що прийнято у встановленому законом порядку, про наявність чи відсутність юридичного факту, є обов'язковим для всіх правозастосовних органів, які вирішують юридичний спір щодо цього факту, пов'язаний із вирішеною справою [6, с. 27, 30].

Проте зауважимо, що «юридичні факти» бувають різними: вони можуть ґрунтуватись як на суто фактичних подіях, так і на їх визнанні (чи невизнанні) правозастосовними органами, і навіть на юридичних оцінках останніх. Тому родові поняття «юридичний факт» потребує конкретизації в аспекті предмета дослідження.

Немає належної чіткості й в питанні про розмежування понять «преюдиція» та «прецедент». Найкраща з

відомих нам теоретичних розробок цього питання була здійснена А. В. Карданцем [6, с. 53–57]. Він пропонує виходити з того, що спільним у цих поняттях є таке:

- засоби юридичної техніки;
- використовуються у процесі правозастосування;
- є різновидами предрішення (*щоправда, з цим ми не погоджуємося, адже розуміємо термін «предрішення» децю по-іншому, про що докладніше буде нижче – К. М.*);
- спрощують процес вирішення юридичного питання;
- мають в основі свого формування причинно-наслідковий зв'язок;
- ґрунтуються на індуктивному методі становлення;
- правила вирішення на основі висновків попереднього рішення.

Проте вони мають і низку відмінностей, а саме:

- преюдиції існують лише в сфері доказування, сфера використання прецедентів ширша (тлумачення норм права, створення норм права тощо);
- прецедент є правилом використання попереднього досвіду, більш ранньої правової аргументації, преюдиція – попередніх конкретних фактів. Так, преюдиція встановлює юридично значимий зв'язок між фактами й обставинами різних юридичних питань, а прецедент – зв'язок досвіду, що отриманий в результаті ухвалення рішення з юридичного питання і необхідністю ухвалення рішень з аналогічних питань у майбутньому;
- прецедент поширюється за аналогією, обсяг якої визначається типовістю питання, що розглядається, преюдиції таке не притаманне;
- прецедент може використовуватися щодо всього кола «подібних» юридичних питань, всіх сфер юридичного процесу, що не характеризує преюдицію, при цьому правозастосовне рішення з питань факту не створюють прецедент;
- прецедент є способом заповнення прогалин у праві, преюдиція – ні;
- прецедент створюється тим суб'єктом, який вперше правильно вирішив певне юридичне питання. Реалізація преюдиції можлива лише в разі її законодавчого закріплення. Вона може реалізовуватися лише уповноваженим суб'єктом застосування правових норм, який не може відступати від приписів законодавця, тим самим не може переформулювати і саму преюдицію;
- прецедент на відміну від преюдиції має істотну динамічність, тобто може частково змінюватися суб'єктом використання в залежності від його розсуду;
- розвиток прецеденту пов'язаний з ієрархічною драбиною правозастосовних органів (наприклад, апеляційні суди ніколи не будуть вважати прецедентами рішення місцевих), преюдиції – ні;
- прецедент ґрунтується не на достовірності (як преюдиція) і на ймовірності (як презумпція) фактів, а на правильності рішення попереднього питання та авторитетності органу, що його ухвалив.

Останнім часом зростає роль Конституційного Суду України (далі – КСУ) у розгляді питань цивільно-правового характеру. Насправді, суб'єкти цивільних правовідносин мають реальну можливість ефективно захищати свої права та інтереси не лише через загальні суди, а й у конституційному судочинстві. Невелика кількість звернень до КСУ з питань тлумачення цивільно-

ного закону свідчить, на нашу думку, про недостатню обізнаність учасників цивільних правовідносин з відповідними можливостями. Разом із тим, деякі суб'єкти вже успішно захистили свої цивільні права через механізми, які надає конституційне судочинство. Як приклад, можна навести рішення КСУ від 10 грудня 2009 року № 32/рп-2009 за конституційним зверненням ПП «Автосервіс» щодо переважного права орендаря майна, від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011 за конституційним зверненням громадянина Степаненка А. М. щодо правовідносин із споживчого кредитування, від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012 за конституційним зверненням громадянки Галкіної З. Г. щодо будівництва житла коштом громадян [7] та інші.

Неможливо заперечити, що є позитив у тому, коли в одному процесі суд і перевіряє конституційність відповідного акта, і вирішує основний спір між сторонами по суті. Проте, не вдаючись до дискусії, яка модель конституційного контролю краще, ми виходимо з того, що нині в Україні, як і в цілому в країнах романо-німецької правової родини, конституційний контроль щодо актів деяких вищих державних інституцій здійснюється окремою спеціалізованою інституцією, і це об'єктивно може призводити до «роздвоєння», «дроблення» судового процесу. Ситуації такого роздвоєння можуть однаковою мірою бути притаманними як справам про офіційне тлумачення законів, так і про перевірку конституційності актів. При цьому слід застерегти, що, звичайно, суб'єкти цивільних правовідносин можуть оспорити в КСУ певне коло актів лише через «фільтр» спеціальних уповноважених суб'єктів, які мають право внесення конституційних подань.

Не викликає сумніву, що мета, з якою учасники конкретного спору мають намір ініціювати (в межах наявних у них можливостей) певне питання перед конституційним судом, не полягає у перевірці конституційності певного акта чи його офіційному тлумаченні як такого. Вони бажають, щоб позитивне для них рішення КСУ допомогло їм захистити свої інтереси в основному процесі в загальному суді. У протилежному випадку, звертається до КСУ їм просто немає жодного сенсу. Захист цивільних прав та інтересів особи є можливим та ефективним лише за умови, якщо позитивне для особи рішення органу конституційного судочинства вона потім зможе використати в «основному процесі» в загальному суді. Тобто, іншими словами, лише за умови, якщо рішення КСУ має властивість преюдиції та/або преюдиційності (розмежування цих термінів ми пояснюємо нижче). З іншого боку, і сам КСУ часто пов'язаний фактами, встановленими загальними судами, які, по суті, є преюдиційними для нього.

Відомий вітчизняний вчений-конституціоналіст професор Ю. Г. Барабаш зазначив, що КСУ в своїх рішеннях за весь період діяльності лише 5 разів зазначав про преюдиційність власного рішення, всі ці 5 справ були пов'язані з поновленням соціальних прав громадян в їх публічно-правових відносинах з державою. Крім того, ще одного разу КСУ, хоч прямо і не вжив слово «преюдиційність», але зазначив про необхідність перегляду рішень загальних судів у справах заявників, які суперечили правовій позиції

КСУ. При цьому Ю. В. Барабаш цілком слушно також зауважив, що на практиці загальні суди не завжди вважали рішення КСУ, в яких не було прямої вказівки про їх преюдиційність, підставою для перегляду за нововиявленими обставинами судових рішень, що ґрунтувались на нормативних актах, які згодом КСУ визнав неконституційними [8, с. 45, 48–49].

Зауважимо, що також існує ще один термін – «правові позиції». Як зазначає Голова Конституційного Суду РФ В. Д. Зорькин, прецеденти, створені Конституційним Судом, зазвичай іменують «правові позиції». Вони як висловлені у рішеннях обов'язкові судження з правових питань, поряд із прецедентним характером, мають і «преюдиційну силу для всіх судів». Якщо певна норма галузевого законодавства визнана неконституційною, вона втрачає юридичну силу і стає недійсною; при цьому не лише вона, а й подібні до неї норми інших нормативних актів не повинні застосовуватися судами. Разом із тим, відповідно до російської правової традиції рішення КС разом із правовими позиціями, що в них містяться – «і не прецеденти, і не преюдиція в чистому виді ані для самого КС, ані для інших органів. Це правові акти особливого роду, що мають певні прецедентні та преюдиційні властивості» [9, с. 5–6].

Заслуговує на увагу позиція колишнього заступника Голови Конституційного Суду РФ професора Т. Морщакової. Вона вважає, що юридичне значення рішення КС як прецеденту неточно, оскільки прецедент є застосуванням правових висновків одного суду при розгляді справ іншим судом у ситуації, яка подібна за фактичними обставинами. Щодо рішень КС мова не йде про прецеденти в цьому сенсі. Якщо КС витлумачив певний закон, то це рішення обов'язково для всіх випадків застосування цього закону. Йдеться не про аналогічну, а про ту ж саму ситуацію, і не про подібну фактичну сторону справи, а про правовий зміст закону, що підлягає застосуванню. Для оцінки юридичного значення рішення КС більш підходить поняття преюдиції, хоча і тут немає повної відповідності, адже преюдиція – це неспростовне значення для інших судів первісного встановлення фактів. В конституційному правосудді наче видозмінюється саме поняття факту, який має визнаватися іншими судами встановленим без нового його дослідження. КС встановлює факт відповідності чи невідповідності будь-якого закону Конституції, і хоча це явище суто правового характеру, в певному сенсі воно може розглядатися як особливий факт, який має преюдиційне значення не лише для інших судів, а й для законодавчих органів. Це непрямо підтверджується заборонаю долати рішення про змістовну неконституційність закону його повторним ухваленням. При цьому поняття встановленого факту неконституційності нормативного змісту акта не зводиться до визнання таким, що не відповідає Конституції, правового установлення, що закріплене в формі лише перевіреного судом закону. Аналогічний правовий зміст інших нормативних актів також не має права на існування з моменту винесення КС рішення про неконституційність розглянутої ним норми. Преюдиційне значення факту неконституційності нормативного правила має наслідком неможливість засто-

сування іншими судами таких саме правил, закріплених у інших актах, та зобов'язує органи влади, що їх видали, внести до них відповідні зміни [10, с. 29].

Як наочний приклад останньої ситуації з вітчизняної практики можна навести Рішення КСУ № 16-рп/2010 від 10.06.2010, в якому встановлено, що оскаржені положення закону за своїм змістом відтворюють законодавчі положення, які визнані Рішенням КСУ від 27 травня 2009 року № 12-рп/2009 неконституційними. Відповідно до ч. 2ст. 150 Конституції України рішення та висновки КСУ є остаточними і обов'язковими до виконання. Обов'язок виконання рішення КСУ є вимогою Конституції України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Це виключає можливість органу державної влади, у тому числі парламенту, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб відтворювати положення правових актів, визнаних КСУ неконституційними, крім випадків, коли положення Конституції України, через невідповідність яким певний акт (його окремі положення) було визнано неконституційним, у подальшому змінені в порядку, передбаченому розділом XIII Основного Закону України [7].

Відомий російський конституціоналіст Л. В. Лазарев зазначає, що іноді обов'язковість рішень КС розглядають як таку, що означає їх преюдиційне значення. Поняття преюдиції як обов'язковості для всіх судів, що розглядають справу, фактів, раніше встановлених судовим рішенням з будь-якої іншої справи, поширюється на нормативні акти як різновид «фактів», що встановлюються в конституційному правосудді. На думку Л. В. Лазарева, в принципі така позиція має під собою певні підстави, однак зведення рішень КС лише до преюдиційності, до встановлення факту конституційності або неконституційності нормативного акта збіднює їх характеристику як рішень нормативно-інтерпретаційного характеру і роль КС як у певному сенсі «позитивного законодавця» [11, с. 64]. Отже, і тут ми бачимо, що застосування термінів «преюдиція» та «преюдиційність» як взаємозамінних призводить до плутанини між процесуальним застосуванням фактів та між процесуальним застосуванням юридичних оцінок.

Ми погоджуємось з позицією Т. В. Морщакової, що преюдиціальність рішень конституційного суду дійсно стосується застосування саме юридичних оцінок. Разом із тим, ми пропонуємо розв'язати колізію між термінами «преюдиція»/ «преюдиційність» («преюдиційна сила») саме за принципом: чи відбувається міжпроцесуальний рух, тобто застосування в іншому процесі фактів без юридичних оцінок / чи, навпаки, юридичних оцінок?

Проблема в тому, що як у законодавстві, так і в правозастосовчій практиці не розмежовуються поняття «преюдиція», з одного боку, та «преюдиційність (преюдиціальність)», з іншого боку. На нашу думку, ці поняття слід вважати різними та видовими, а родовим щодо них – поняття «преюдиційна сила». Так, ст. 74 Закону «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. встановлює, що КСУ може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта. У Законі

України «Про судоустрій і статус судів» від 7 липня 2010 р. зазначено, що обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом (ч. 2 ст. 13). Дійсно, процесуальні кодекси містять відповідні положення у розділах щодо доказування (щоправда, без вжиття термінів «преюдиція» чи «преюдиційність»): ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 35 Господарського процесуального кодексу України. Загальне правило цих кодексів таке: допускається «перенесення» з процесу в новий процес лише висновків суду про факти, але дія такого перенесення обмежується як за колом фактів, так і за колом осіб.

У доктрині було зазначено, що в своєму точному значенні «преюдиція» – це правило доказування, «преюдиційність» – властивість судового вироку, що набув законної сили [12, с. 62]. Погодитися з такими визначеннями повністю не можна. Їх можна заперечити твердженням, що існує певне правило доказування, яке фактично й полягає в наданні певних доказових властивостей судовому рішення, що набуло законної сили. На нашу думку, нерозрізнення понять «преюдиція» та «преюдиційність» у законодавстві й є основним «камнем спотикання» з проблеми, що досліджується. Традиційна пов'язаність «преюдиції» з доказуванням саме фактичних обставин безпідставно стала вважатися перешкодою для невизнання судових актів преюдиційними, тобто, перешкодою для руху (хай навіть обмеженого) юридичних оцінок з однієї судової справи в іншу. Зокрема, А. С. Березін, виходячи з концепції про те, що конституційний суд не встановлює та не досліджує факти, заперечує преюдиціальність актів зазначеного суду. Разом із тим, він, до його честі, все ж визнає, що питання про те, чи можна вважати преюдиційно встановленими не лише факти, а й юридичні оцінки, є проблемним [12, с.143–144, 152].

Науковець О. С. Хромова зазначає, що основним матеріалом, з яким працює КС при розгляді індивідуальної (колективної) скарги на неконституційність закону, що порушує права і свободи громадян, є документи. Це пов'язано з тим, що встановлення фактичних обставин не є метою КС і можливо лише для перевірки документальних доказів в обмежених випадках. КС і не повинен цього робити, оскільки рішення суду загальної юрисдикції щодо питань встановлення фактичних обставин у справі має преюдиційне значення для конституційного суду [13, с.150–151].

На думку А. М. Безрукова, преюдиційність стосується лише сфери доказування, а не юридичних оцінок. Питання, чи притаманно доказування в його традиційному розумінні конституційному судочинству, є спірним, однак, у будь-якому разі конституційний суд не позбавлений права досліджувати певні докази [14, С. 63, 84–86].

На нашу думку, судовому процесу притаманні як рух встановлених фактичних обставин із одного судового процесу в іншій (це «преюдиція»), так і юридичних висновків (це «преюдиційність»).

Також слід розрізняти преюдицію у позитивному та негативному значеннях.

Загальною ознакою дії преюдиції є заборона оскарження преюдиційно встановлених фактів, а також

їх обов'язковість для суду. Преюдиція у негативному значенні (заборона оскарження) спрямована лише проти осіб, що брали участь у справі. В позитивному її значенні (звільнення від доказування) коло тих, хто може скористатися нею, є ширшим [15, с. 59].

Зазначену різницю між преюдицією в позитивному та негативному значенні можна наочно пояснити на такому прикладі. Сторони судової цивільної справи не вправі в новому судовому процесі оспорювати факти, встановлені в попередньому; однак особи, що не брали участь в процесі, мають право оспорювати ці ж факти в новому окремому процесі – це негативна преюдиція. Якщо за вироком кримінального суду особу визнано винною у вчиненні злочину, то на цей факт вправі посилатися в цивільному процесі як на доведений особи, які не брали участь у розгляді цієї кримінальної справи і не зобов'язані наново його доводити – це позитивна преюдиція.

У конституційному судочинстві позитивна та негативна преюдиції у деяких випадках збігаються, оскільки КС не ревізує фактичні обставини певних юридичних конфліктів, встановлені рішеннями загальних судів, вважаючи їх достовірними. Так само фактичні обставини, встановлені КС (за умови, якщо вони були первісно доведені під час розгляду конституційної справи, а не були «позичені» КС з рішень загальних судів), мають ознаку преюдиції для всіх інших судових процесів. Тобто, на них можуть посилатися як на доведені апріорі як особи, які брали, так і особи, які не брали участь у розгляді відповідної справи в КС. Фактично преюдиція у позитивному та в негативному значеннях тут зливаються.

Має важливе правозастосовне значення відмежування преюдиції від предсудимості. Предсудимістю слід вважати як обов'язковість попереднього вирішення певних питань іншим органом з виключенням деяких питань з підвідомчості суду, який розглядає справу. Предсудимість означає, що до вирішення судом по суті вимог позивача в основній справі необхідно розглянути в судовому порядку не підвідомчий даному судові спір про право чи факт з ухваленням з цього питання судового рішення [15, с. 12, 31].

Пленумом Верховного Суду України у пункті 2 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 було роз'яснено, що у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед КСУ питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядної інстанції на будь-якій стадії розгляду справи [16] (звичайно, цей пункт Постанови застарів у частині судів наглядної інстанції через скасування у 2001 році перегляду судових справ у порядку нагляду).

У пункті 33 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесу-

ального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року № 2 зазначено таке: визначаючи наявність передбачених ст. 201 ЦПК підстав, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, як зазначено у пункті 4 частини першої цієї статті – неможливість розгляду цивільної справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства, застосовується у тому разі, коли в цій іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду... Підставою для зупинення провадження за п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК може бути також відкриття КСУ провадження за зверненням відповідно до ст. 43 Закону про КСУ про офіційне тлумачення положень Конституції України чи закону, що мають застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду [16].

У ст. 3 Федерального Конституційного Закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» проголошується, що цей суд є лише судом права. Разом із тим, він при здійсненні конституційного судочинства утримується від встановлення та дослідження фактичних обставин в усіх випадках, коли це належить до компетенції інших судів чи інших органів [17]. Отже, за таких формулювань Конституційний Суд може у певних межах досліджувати та встановлювати фактичні обставини, при цьому він сам оцінює межі зазначеного права у кожній конкретній ситуації.

У вітчизняному Законі про КСУ немає жодних положень про преюдицію фактів, які раніше були встановлені загальними судами. І навпаки, в процесуальних кодексах, що врегульовують загальне судочинство (КПК, КАСУ, ЦПК, ГПК) відсутні положення про преюдицію фактів, встановлених рішенням КСУ. Наведене є істотним недоліком як Закону про КСУ, так і зазначених процесуальних кодексів, який має бути виправлений.

Згідно зі ст. 15 Закону про КСУ підставою неконституційності правових актів є в тому числі порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності; а відповідно до статей 54–55 цього ж Закону учасниками конституційного провадження є свідки. Це також є свідченням того, що за певних обставин КСУ має первісно встановлювати деякі фактичні обставини. Уявіть гіпотетичну ситуацію, коли закон оскаржується через те, що законопроект був внесений на розгляд парламенту особою, яка не є суб'єктом законодавчої ініціативи, або був підписаний замість Президента України сторонньою особою, чи опублікований акт уряду за текстом відрізняється від того, за який голосували члени Уряду; чи на засіданні Верховної Ради України була відсутня необхідна для ухвалення закону кількість народних депутатів України. Звісно, КСУ буде зобов'язаний перевіряти ці факти по суті, проводячи «квазі-розслідування».

Втім, у тих конституційних справах, у яких процес у КСУ впливає з іншого процесу, що має місце в загальному суді, КСУ за загальним правилом не має

переоцінювати фактичні обставини спору. Їх слід вважати такими, якими вони були встановлені загальними судами. У виняткових випадках, на нашу думку, КСУ може встановити лише такі нові фактичні обставини, які є очевидно необхідними для розгляду конституційної справи, але не були встановлені загальним судом через явну помилку останнього. Наведене стосується передусім двох категорій справ: 1) за конституційними зверненнями громадян та організацій про тлумачення Конституції та законів України; 2) за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо оскарження конституційності нормативно-правових актів, сумніви у конституційності яких виникли під час розгляду справ у порядку загального судочинства. Слід висловити жаль з приводу майже повної відсутності конституційних подань Верховного Суду України з питань конституційності нормативно-правових актів, що ґрунтуються на поточних судових справах. Якщо не враховувати внутрішньокорпоративних питань суддівських зарплат та пенсій, то авторові відомо за останні роки лише одне таке подання – щодо пенсійного забезпечення громадян, які виїхали за кордон (Рішення КСУ від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009) [7]. І то, це питання спочатку тривалий час рухалося до касаційної інстанції – Вищого адміністративного суду України, який і запропонував Верховному Суду України оскаржити відповідну норму закону до КСУ. Було б набагато кориснішим, якщо б була налагоджена співпраця Верховного Суду України із судами першої, апеляційної інстанції з реалізації відповідного конституційного (і надзвичайно важливого!) повноваження найвищого загального суду.

Отже, в одних конституційних справах КС є судом як права, так і факту, в інших – лише судом права. В останніх випадках виникають два судові процеси: перший оригінальний – щодо розгляду по суті спору, другий – в якому розглядається питання неконституційності. За західною термінологією відповідний загальний суд є судом *a quo*, а Конституційний Суд – судом *a quet*.

Триває наукова дискусія щодо того, якою мірою має обов'язкову юридичну силу мотивувальна частина рішень конституційних судів. Як правило, у мотивувальній частині наведені як певні факти, так і певні проміжні юридичні висновки, які потім втілюються в узагальнюючий висновок резолютивної частини рішення. Однак в окремих випадках юридичні висновки мотивувальної частини рішення мають самостійне правозастосовне значення і не повторюються в резолютивній частині рішення. Так, у мотивувальній частині Рішення КСУ від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування міститься дуже важлива самостійна правова позиція (якої немає у резолютивній частині цього ж рішення) про те, що орган місцевого самоврядування не має права скасовувати власні акти, дія яких вичерпана фактом їх виконання [7]. Ми не вбачаємо жодних підстав не визнавати за такою правовою позицією всіх ознак преюдиційності.

Що стосується випадків викладення у мотивувальній частині рішення КСУ певних фактичних обставин, на мою думку, ознаку преюдиції мають висновки моти-

вувальної частини рішення КСУ про наявність/відсутність фактів, які були встановлені КСУ первісно, самостійно. При цьому слід враховувати, що вони можуть бути спростовані у майбутньому через новий процес у КСУ, адже існує процедура відкриття нового провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі (ст. 68 Закону про КСУ).

Якщо ж КСУ керувався фактами, встановленими загальними судами, то їх стисле викладення у мотивувальній частині рішення КСУ не має наслідком їх преюдиції. Тим паче ці факти можуть бути у майбутньому відносно легко спростовані, наприклад, у разі перегляду відповідних рішень загальних судів вищестоящими загальними судами або за нововиявленими обставинами.

Таким чином, при застосуванні преюдиції, преюдиціальності судових рішень для захисту цивільних прав та інтересів слід враховувати таке.

1. Існують доволі широкі можливості для захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин у порядку конституційного судочинства за допомогою інститутів преюдиції та преюдиційності судових рішень, які недостатньо використовуються учасниками відповідних правовідносин.

2. Поняття «преюдиційна сила», «преюдиційна дія» є аналогічними та родовими поняттями. Вони поділяються на родові поняття «преюдиція» та «преюдиційність». Преюдиція стосується правил доказування фактичних обставин, а саме їх «автоматичного руху» із одного судового процесу в інший. Якщо йдеться про рух між цивільним процесом та конституційним, то може відбуватися «двосторонній рух» цих обставин: як із цивільного процесу до конституційного (пряма преюдиція), так і навпаки (зворотна преюдиція).

На відміну від преюдиції, «преюдиційністю» слід вважати міжпроцесуальний рух не фактів, а юридичних оцінок. Преюдиційність між цивільним та конституційним процесами, на відміну від преюдиції, не є двосторонньою, оскільки є лише рух юридичних оцінок з конституційного процесу в загальний, але не навпаки. Разом із тим, можливі випадки, коли рішення органу конституційної юстиції має ознаку як преюдиції, так і преюдиційності.

3. Преюдиційність є подібною до прецеденту за ознакою використання висновків одного судового процесу в іншому. Однак преюдиційність є відносно більш пов'язаною із судовою справою особи, яка безпосередньо звернулась із конкретним питанням до органу конституційного судочинства, з юридичною оцінкою обставин конкретного правовідношення за участю цієї особи чи, принаймні, аналогічних спорів інших осіб. Сфера застосування прецеденту є ширшою, він тлумачиться ширше та застосовується вже не лише до аналогічних спорів, а й до подібних.

4. Вирішення конкретного питання у конституційній справі в силу дії правила преюдиційності може створювати обов'язки юридичного характеру, не притаманні судовим прецедентам, наприклад, заборону долати рішення про змістовну неконституційність нормативного чи індивідуального акта його повторним ухваленням.

5. Преюдиції поділяються на позитивну та негативну, які в окремих випадках можуть зливатися. Слід розрізняти позитивну та негативну преюдиції, а також відмежовувати їх від процесуального інституту «предсудимості», який має самостійне значення.

5. Конституційне судочинство не є несумісним з доказуванням фактичних обставин справи, але доказування у ньому має певні обмеження. Ознаку преюдиції мають висновки мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України про наявність/відсутність фактів, які були встановлені ним первісно, самостійно, а не залучені в порядку преюдиції з актів інших органів.

6. Закон про Конституційний Суд України та процесуальні кодекси мають бути доповнені положеннями про преюдицію та преюдиційність рішень КСУ, а також про межі дії преюдиції рішень загальних судів для КСУ.

7. Закон про Конституційний Суд України має бути доповнений положеннями щодо доказування в конституційному процесі, чіткого розмежування фактичних обставин, які можуть та не можуть встановлюватися у порядку конституційного судочинства.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні обсягу дії судових актів органів конституційної юстиції щодо цивільних правовідносин у часі та за колом осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юсубова Улдуз Магерран Кызы Преюдиция в советском уголовном процессе / Дисс ...к.ю.н. – М., 1979. – 225 с.
2. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства в 2 томах // Петроград 1915. –Т. 2.
3. Щегловитов И. Г. Гражданская подсудность по уголовным делам // Журнал гражданского и уголовного права. – 1892. – Книга 3.
4. Головка Л. Российский судебный процесс архаичен. Интерв'ю від 19 червня 2012 р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://pravo.ru/review/face/view/73251/>
5. Zubov Nikolai Bruno Magli: ботинок правосудия //

Коммерсант 11 лютого 1997 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kommersant.ru/doc/13281>

6. Карданец А. В. Преюдиции в российском праве: проблемы теории и практики / Дисс... к.ю.н. – Нижний Новгород, 2002. – 181 с.

7. Тексти рішень Конституційного Суду України див. на Інтернет-сторінці цього суду. – Режим доступу: www.ccu.gov.ua

8. Барабаи Ю. Г. Преюдициальність рішень Конституційного Суду України: проблемні питання теорії та практики // Право України. – 2010. – № 6. – С.45– 53.

9. Зорькин В. Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 3–9.

10. Морщакова Т. Г. Разграничение компетенции между конституционным судом и другими судами Российской Федерации // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. – 1996. – № 6. – С. 22– 31.

11. Лазарев Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России. – М., 2008. – 688 с.

12. Березин А. С. Преюдиции в отечественном уголовном судопроизводстве / Дисс ... к.ю.н. – Нижний Новгород, 2006. – 283 с.

13. Хромова О. С. Индивидуальная жалоба в Конституционный Суд Российской Федерации. / Дисс... к.ю.н. – Кемерово, 2006. – 225 с.

14. Безруков А. М. Преюдициальная связь судебных актов / Дисс... к.ю.н. – Екатеринбург, 2005. – 180 с.

15. Малых Е. Г. Проблемы преюдиции в гражданском и арбитражном процессе / Дисс... к.ю.н. – М., 2005. – 190 с.

16. Тексти постанов Пленуму Верховного Суду України тут і далі див. на його офіційному інтернет-сайті. – Режим доступу : www.scourt.gov.ua

17. Офіційний інтернет-сайт Конституційного Суду Російської Федерації. – Режим доступу: <http://www.krsf.ru/ru/Info/LegalBases/Pages/default.aspx>

The articles topic is the concept of «prejudice», «prejudicial force of court decisions», and also their differentiation from the contiguous concepts. Special attention is given to interlinks and cross-coupling of civil and constitutional processes in the aspect of the research topic.

Статья посвящена разграничению понятий «преюдиция», «преюдициальность», «преюдициальная сила судебных решений», а также их отграничению от смежных понятий. Особое внимание уделено взаимосвязям и взаимному влиянию гражданского и конституционного процессов в аспекте предмета исследования.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Миронова Г. А.,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу правових проблем підприємництва
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті досліджуються цивільно-правові засади права на медичну допомогу в Україні: засадничі принципи цивільного законодавства; особисті немайнові права, спрямовані на охорону прав та гідності людини під час медичного втручання; суб'єктивне право фізичної особи на медичну допомогу. Відзначено, що здійснення прав фізичних осіб на вибір методів лікування та на відмову від медичного втручання підлягає встановленим законом обмеженням.

Ключові слова: медична допомога, вибір методів лікування, відмова від медичного втручання, обмеження права на відмову від медичного втручання, договір про надання медичної допомоги.